

Wordend lichaam - wordend verhaal

R.Ruard Ganzevoort

Published in: *Tijdschrift voor Geestelijk Leven* 59/2 (2003), 109-120.

Ons lichaam is niet slechts vlees en botten, ingenieus samenwerkend om ons ten dienste te zijn bij wat we willen doen. Ons lichaam is ook ons ik, drager van onze identiteit. In het lichaam ligt ons levensverhaal verankerd. Deels door de betekenissen die wij er aan geven, deels door hoe anderen ons lichaam zien. Vanaf het begin worden we gelabeld op grond van ons lichaam. 'Het is een jongen', zei de arts bij mijn geboorte, en vanaf dat moment ben ik als jongen aangesproken, als jongen door het leven gegaan. Ik heb mijzelf dus leren kennen als jongen omdat ik eerst zo aangesproken ben. Dat werkt door tot in dit artikel dat ik alleen als man kan schrijven en dat daarom voor vrouwen en meisjes op sommige punten wellicht minder herkenbaar zal zijn. Identiteit – het verhaal van het leven – begint met toegekende identiteit, en daarin speelt het lichaam een grote rol. Lengte, gewicht, geslacht, schoonheid – het zijn elementen die grote invloed blijken te hebben op het sociale functioneren en dus ook op hoe een mens zichzelf verstaat.

LICHAAM ALS VERHAAL

De rol van het lichaam in de identiteitsvorming (in dit artikel toegespitst op de adolescentie en in het bijzonder in relatie tot geloof) verschuift in de loop van de jaren. Bij zeer jonge kinderen blijkt hoezeer de primaire gevoelens en behoeften zich in het eigen lichaam afspelen. Ook blijkt hoe in het eerste levensjaar kinderen het eigen lijf ontdekken als middel van verbondenheid, maar evenzeer als onderscheidend: mijn lijf is de grens tussen mij en de ander, is teken van het iemand-anders-zijn. In de jaren die volgen wordt het lichaam gereguleerd. Er wordt afstand geschapen tot de directe lustbevrediging. Het lijf als plaats van behoeften en gevoelens, als middel tot nabijheid en als drager van een onderscheiden identiteit wordt in cultuur gebracht.

Op symbolisch niveau krijgt dat in een iets latere levensfase gestalte in een dubbele beweging. Enerzijds wordt er alles aan gedaan om de natuurlijke eigenaardigheden van het lichaam te verwijderen. Scheve tanden, jeugdpuistjes en andere 'ongerechtigheden' dienen te worden verwijderd. Anderzijds wordt het lichaam geboetseerd met piercings en tatoeages waar een zekere uniciteit gepaard gaat aan de inwijding in een groepscultuur. Zo wordt het 'ik' van ons lichaam steeds meer een gekozen 'ik', een sociale identiteit.

Het levensverhaal – de vormgeving van de identiteit – hangt in deze dubbele beweging op twee wijzen met het lichaam samen. Het lichaam is om te beginnen blijvend de locatie van het verhaal, bron van betekenisvolle ervaringen. De emoties en de seksualiteit zijn hierin belangrijke aspecten. We worden aangesproken in en op ons lichaam en we doen aan het eigen lijf de ervaring op wie we zijn. Pijn, verlangen en de wijdere kring van emoties worden lichamenlijk ervaren. Daarnaast is het lichaam een teken, gestalte van betekenisvolle vormgeving. In houding, kleding, gedrag en geboetseerd uiterlijk scheppen we het ik dat zich laat zien aan anderen. Ons lichaam communiceert wie we zijn en wie we willen zijn.

In die communicatie is het publiek van grote betekenis. Elk verhaal heeft een publiek aan wie het verteld wil worden. Een deel van dat publiek is zichtbaar en aanwezig. Het kan bestaan uit ouders, vrienden, enzovoorts. Met name in de puberteit en adolescentie treden er in dit publiek ook verschuivingen op. De oriëntatie op de ouders vermindert of wordt negatief geladen; de oriëntatie op vrienden en potentiële geliefden krijgt een belangrijker plaats. Naast dit zichtbare publiek is er nog het onzichtbare publiek. Dat kan onder meer bestaan uit werkelijke of ingebeelde voorbeelden, uit het ongrijpbare collectief van de cultuur en samenleving, uit de sjablonen die via muziek en beeld in de media worden aangereikt. Ook dit publiek oefent invloed uit op de beleving van het eigen lichaam en de wijze waarop het lichaam wordt ingezet in de sociale interactie. De vormgeving van de eigen identiteit is zo een voortdurend proces waarbij de eigen lichamenlijkheid en het wisselend publiek met elkaar in verband worden gebracht. In het wordende lichaam en het wordende verhaal zijn daarbij een aantal thema's in het bijzonder van belang, ook als het gaat om het raakvlak met geloof.

CULTUUR VAN TEMPERING

Over het geheel genomen is kracht in onze cultuur een hoog gewaardeerde eigenschap. Dat geldt des te sterker voor opgroeiende jongeren en het meest nog voor de jongens. Zij vertegenwoordigen de spreekwoordelijke kracht die gesymboliseerd wordt door prestaties in de sport, de paardenkrachten van hun favoriete auto, en het geluidsniveau van hun muziek. Bij volwassen mannen krijgt deze competitie – of krachtmeting – een andere invulling. Het wordt vaak minder fysiek, maar krijgt bijvoorbeeld gestalte in de carrière. Snel, sterk en stoer zijn de kenmerken van het gemiddelde jongensideaal en met de voortschrijdende emancipatie geldt dat tegenwoordig ook meer voor meisjes.

De keerzijde hiervan is dat kwetsbaarheid veel minder positief gewaardeerd wordt. Weliswaar kan het verduren van pijn als heldhaftig worden beleefd, maar dan nog is dat eerder een teken van kracht dan van kwetsbaarheid. Toch horen die twee – kracht en kwetsbaarheid – onlosmakelijk bij elkaar. Fraai en indringend is dat in beeld gebracht in de film *Fight Club*. Het is het verhaal van de man die is ingepakt in de consumptiemaatschappij waar geen ruimte meer is om werkelijk te bestaan. De hoofdpersoon leert weer voelen door zich ziekte in te beelden en

vooral in de 'fight club', waar grote groepen jonge mannen vechten zonder reden. Behalve dan misschien dat ze in het gevecht hun waardigheid terug vinden, of ze nu winnen of verliezen.

In de gewone maatschappij echter zijn kracht en kwetsbaarheid problematisch. Enerzijds moeten mensen sterk zijn, anderzijds wordt de levenslust voortdurend ingeperkt. Zodra kracht de gestalte krijgt van geweld moet het zelfs worden onderdrukt. Dat zal in een beschaafde samenleving onvermijdelijk zijn, maar de prijs die betaald wordt is dat de vitaliteit telkens aan banden wordt gelegd. Ook de kwetsbaarheid deelt in deze ambivalentie. Werkelijke kwetsbaarheid is ook ontvankelijkheid, open staan voor wat je kan overkomen. Het afweren van die kwetsbaarheid leidt dan ook tot verstarring en een geharnast leven.

Deze ambivalenties zijn in versterkte vorm terug te vinden in de christelijke boodschap zoals die in West-Europa de cultuur heeft beïnvloed. De nadruk op nederigheid en schuld hangt samen met een negatieve houding ten opzichte van de menselijke kracht. Dat geldt nog meer wanneer het gaat om lichamelijke kracht. Mensen dienen vredelievend, zorgzaam en teder te zijn en mogen hun kracht niet te zeer ontwikkelen. Krachtmetingen en geweld kunnen hoogstens als noodzakelijk kwaad getolereerd worden. Tot op heden ontbreekt een positieve theologie van het lichaam en van de lichaamskracht. Op precies dezelfde wijze is ook de kwetsbaarheid omstreden in de christelijke cultuur. We zien dat in de dubbelzinnigheid wat betreft het lijden. In de christelijke traditie heeft het lijden een centrale plaats en in zekere zin een positieve functie. Het lijden is in deze traditie van Godswege gelegitimeerd. Het grote voorbeeld voor de gelovige is de lijdende Christus, die vaak ook in de beeldtaal van kerkgebouwen een prominente plaats heeft. Tegelijk blijft ook dat lijden onverdraaglijk en kan het nooit werkelijk als ideaalbeeld gelden.

Zo worden zowel kracht als kwetsbaarheid problematische categorieën, zeker voor opgroeiende jongeren. In het eigen lichaam ervaren zij zowel de kracht als de kwetsbaarheid, maar beide kunnen slechts getemperd worden toegelaten. Terwijl de hormonen door het lijf razen en de behoefte groot is om de krachten te meten en te uiten is er feitelijk geen ruimte om dat ook positief te erkennen. De belevingscultuur waarin de thrillseekers steeds extremere sporten en middelen zoeken om tot een echte ervaring te komen staat steeds meer in spanning met de regulerende en temperende door het christendom gekleurde traditie.

Dergelijke ambivalenties in de cultuur en de religie dragen ertoe bij dat het lichaam, het levensverhaal en het publiek op gespannen voet staan met elkaar. De opgroeiende jongere kan vervreemd raken van het eigen lijf of juist zozeer de pool van de lichamelijke kiezen dat er een vervreemding van het publiek optreedt. Dat leidt ertoe dat sommige groepen jongeren in de samenleving grote problemen veroorzaken door gewelddadig en ongeregeerd gedrag. De verleiding is groot om daar repressief tegen op te treden. Wanneer mijn beschrijving van de ambivalenties enig hout snijdt zou dat echter averechts werken. Dan is het juist nodig om vormen te vinden waarin kracht en kwetsbaarheid op een nieuwe

manier worden erkend en geïntegreerd. In het jeugdwerk wordt op dat terrein inmiddels geëxperimenteerd, bijvoorbeeld door werkvormen te kiezen waarin assertiviteit, krachtmeting en geweld in een veilig kader worden geplaatst en er ruimte ontstaat om de eigen kracht en kwetsbaarheid te uiten.

DEEL AAN HET LICHAAM VAN DE ANDER

Het tweede thema dat mij van belang lijkt is dat van lust en eerbied. Daarmee bedoel ik het veld van vriendschap, intimiteit, erotiek en seksualiteit. Ook hier gaat het om aspecten van de identiteit die stevig in het lichaam verankerd zijn en daar ook beleefd worden. De opgroeiende jongere ontdekt niet alleen het eigen lichaam en de daarbij behorende lusten, maar ook het lichaam van de ander. Het lichamelijke verlangen is vaak juist op dat lichaam van de ander gericht. Lust of begeerte heeft dan ook altijd ten minste voor een deel betrekking op het verlangen om het lichaam van de ander toe te eigenen, te veroveren. Lust is de drijfveer om de grens van het lichaam te overschrijden die markeert waar het 'ik' eindigt en het 'jij' begint. Omgekeerd is de verleiding de uitdaging om die ander tot grensoverschrijding te bewegen en zo binnen te halen in mijn lichaam.

Deze grensoverschrijding die kenmerkend is voor de lust heeft vele gestalten. Ze is om te beginnen aanwezig in de flirt, het zien en gezien worden. Met de ogen wordt het lichaam van de ander verkend en het eigen lichaam wordt gekleed en in een houding gebracht om de blik van de ander te vangen. Dat heeft nog niet eens altijd met verliefdheid te maken of met de wens om een relatie met de ander op te bouwen. In veel gevallen is het zien op zich voldoende bevrediging. Ook het gezien en begeerd worden kan een belangrijk gegeven zijn in de beleving van het eigen lichaam, bron van zelfwaardering maar evenzeer bedreigend. Dichterbij komt de aanraking, waar de huid contact maakt met de huid van de ander en zo de grenzen van de twee lichamen elkaar raken, tasten, voelen. De naaktheid van de huid – ook als het slechts gaat om de handen – draagt in zich het teken van de onbeschermdheid, de ontvankelijkheid en de kwetsbaarheid. Hier krijgt ook de verbondenheid gestalte die kenmerkend is voor vriendschap en liefde. Nog nadrukkelijker en daardoor meer geladen is de binnendringing in het lichaam.

Bij al deze gestalten van de lust draait het om het verlangen deel te krijgen aan het lichaam van de ander. Zo kunnen 'ik' en 'jij' elkaar raken, ontmoeten en daarmee komt de ander binnen in mijn levensverhaal en word ik deel van het verhaal van die ander. Vanzelfsprekend is dit echter niet. Het geheim, of zo men wil de ziel, van de ander kan alleen geschonken en ontvangen worden, niet gegrepen. Dat betekent dat de lust om tot de ander door te dringen altijd vastloopt op het geheimenis dat niet met lust maar slechts met eerbied kan worden benaderd. Waar die ontbreekt verwordt de lust tot geweld en is de ander geen 'jij' meer maar gedegradeerd tot een 'het'.

Terwijl opgroeiende jongeren in het eigen lichaam deze lust en eerbied, verlangen en angst ontdekken en leren hanteren krijgen ze vanuit de cultuur en de christelijke traditie tal van tegenstrijdige boodschappen. Er is sprake van een

ingewikkelde dubbele moraal waarbij de vitaliteit en erotiek van jongeren enerzijds wordt afgewezen of zelfs ontkend en anderzijds wordt verheerlijkt. Dat gebeurt soms op onverbloemde wijze in de sensuele portrettering van met name meisjes, soms ook subtieler wanneer de mythe van de altijd seksueel geladen jongere als feit wordt gepresenteerd. En het vindt plaats daar waar enclaves worden ingericht waar jongeren ongeremd seksueel mogen experimenteren. Juist dat enclave-karakter beklemtoont immers tegelijk de aanvaarding en de afwijzing.

Gezien de ruimte moet ik zeer beknopt zijn, maar misschien is het zinvol hier in te gaan op masturbatie en homoseksualiteit. Voor allebei deze zaken geldt dat er nog steeds een bepaald taboe op rust, ook al gelden ze in de samenleving als minder problematisch dan enkele decennia geleden. Bij masturbatie is in elk geval van belang dat de lichaamsbeleving en het genot direct gekoppeld zijn aan de eigen persoon en hooguit in gedachten ook aan een ander. Dat kan zeer vervreemdend werken, vooral wanneer het onder de druk staat van afwijzing of als vlucht functioneert. Het kan echter ook een heilzame betekenis krijgen in het aanvaarden en koesteren van het eigen lichaam. Zo kan zelfs de vervreemding van het eigen lichaam doorbroken worden.

Bij homoseksualiteit moeten we in elk geval aandacht geven aan de vloeiende grenzen tussen vriendschap en liefde en de behoefte aan verbondenheid ook met seksegenoten. De homofobische afkeer die in onze cultuur nog steeds sterk aanwezig is speelt bij het opgroeien een belangrijke rol in het ontwikkelen van een identiteit als man of vrouw. Het stelt grenzen aan de lichamelijke nabijheid en ordent zo de relaties en lichamelijke contacten die jongeren aangaan. De prijs voor deze homofobische bijdrage aan de identiteit is evenwel een moeizaam proces voor die jongeren die ontdekken zelf homoseksueel, biseksueel of lesbisch te zijn én een vaak nogal krampachtige manier waarop heteroseksuele jongens met lichamelijke nabijheid en vriendschap omgaan.

In de christelijke traditie zijn tot op heden nauwelijks vormen gevonden om op een positieve wijze begeleiding te bieden bij deze ingewikkelde en kwetsbare zoekprocessen. Soms is er sprake van vergaande tolerantie, soms ook van strikte normen. Het is echter veel moeilijker om te komen tot een open gesprek over de betekenissen van lichamelijke nabijheid en seksualiteit. Daarin zou het moeten gaan over het belang van lust en genot en ook van de eerbied voor het geheim van de ander. Zo kan het ook gaan om het geheim dat schuil gaat in mijn eigen levensverhaal.

VERLANGEN NAAR HET LEVEN ZELF

In het lichaam worden kracht en kwetsbaarheid, lust en eerbied ervaren en vormgegeven. Het lichaam is daarmee een centrale bron voor het levensverhaal en gestalte in de ontmoeting met anderen. De grenzen van het lichaam zijn daarin uiterst belangrijk, zoals duidelijk mag zijn geworden uit de bespreking hiervoor. Daarom lijkt het mij ook zinvol te overwegen hoe het lichaam en die grenzen sacramenteel verstaan kunnen worden.

Ik denk dan aan meer dan het gegeven dat het sacrament langs de weg van de zintuigen tot ons komt. Ruikend, smakend, tasten, ziend, en horend komt het heil van God ons lichaam binnen. Waar dat ervaren wordt kan het ook doordringen in ons levensverhaal. Bij de sacramentele betekenis van het lichaam gaat het om de presentie van het heil, om de tekenen van het heilige. De vraag die mij bezighoudt, is dan ook hoe jongeren bij het opgroeien in het eigen lichaam tekenen van dat heilige kunnen ontdekken. Ik sluit daarbij vooral aan bij de twee thema's die ik eerder in dit artikel aan de orde stelde: kracht en kwetsbaarheid en lust en eerbied.

Bij allebei die thema's was mijn stelling dat de christelijke traditie onvoldoende aanknopingspunten biedt om op een positieve wijze jongeren te begeleiden bij hun ontwikkeling. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat die aanknopingspunten niet gevonden zouden kunnen worden. Ook in onze traditie zitten die mogelijkheden, maar ze dienen wel herontdekt te worden.

De sacramentele betekenis van kracht en kwetsbaarheid kan pas ontdekt worden wanneer beide verstaan worden als positief en negatief. Dat betekent ook dat tussen deze twee geen tegenstelling wordt gemaakt. Werkelijke kracht gaat samen met werkelijke kwetsbaarheid. Het blijkt bijvoorbeeld dat destructief gebruik van kracht vaak voortkomt uit onhanteerbare kwetsbaarheid. Zo kunnen juist beschadigde mensen zich het hardst opstellen. Een positieve waardering van de eigen lichaamskracht geeft echter de ruimte om ook de eigen kwetsbaarheid te aanvaarden en zelfs positief te waarderen. Het sacramentele hiervan ligt in het besef dat onze levenskracht een teken kan zijn van de verbinding met de kracht van de Levende en dat onze kwetsbaarheid een teken kan zijn van de fundamentele fragiliteit, weerloosheid en openheid van het bestaan. Wie geen pijn kan lijden kan ook niet liefhebben, maar wie werkelijk open staat om gekwetst te worden staat ook open om bemind te zijn.

De sacramentele betekenis van lust en eerbied hangt direct samen met het verlangen om over de grenzen heen deel te krijgen aan het leven van een ander. Niet voor niets zijn spiritualiteit en seksualiteit door de tijden heen nauw verbonden met elkaar. Ook hier geldt dat een positieve aanvaarding van zowel de lust als de eerbied nodig is. De eigen lichaamsbeleving en de lichamelijke verlangens worden dan niet strak gereguleerd en evenmin ongebreideld toegelaten. Het gaat er juist om te leren verstaan hoe het verlangen dat mij drijft een symbool is van het verlangen naar het leven zelf. In de lust en de eerbied, de liefde en de seksualiteit kan de heelheid van de kosmos beleefd worden. Het verlangen naar de ander kan zo teken worden van het verlangen naar God.

Zo kan het lichaam sacrament worden als het in alle meerduidigheid verstaan en aanvaard is.